

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Sikos T. Tamás, Molnár Dóra (szerk.) (2023): Nagyváros, főváros vagy világváros? Budapest, ahol a múlt a jövővel találkozik (Ludovika Egyetemi Kiadó, 306 o.)

HORECZKI RÉKA

HORECZKI Réka: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Réka HORECZKI: senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Évszázadunk nemcsak a mindenre kiterjedő urbanizáció, hanem a nagyvárosok szinte korlátlan növekedésének időszaka is. A nagyvárosi fejlődés legáltalánosabb következménye az a demográfiai többlet, amely ezeken a településeken felhalmozódik. Általános trendként tekintünk az agglomerációk és a metropoliszok létrejöttére és erősödésére, a koncentráció fokozódásának tipikus példáira. A kutatókat évek óta hasonló kérdések foglalkoztatják. Vajon milyen tényezők mozgatják a nagyvárosi fejlődést? Milyen hatása van a növekedésnek a környező településekre, a közvetlen régióra, az ott működő gazdasági szereplőkre? Mi tekinthető a nagyvárosi jelenségek eredőjének, mennyire sajátos a nagyvárosi településszerkezet? Ezeket az általánosabb problémafelvetéseket, valamint számos, egyedi jellegzetességet megragadó értekezést olvashatunk, ha egy-egy nagyvárosokról szóló könyv akad a kezünkbe. Amennyiben ez a nagyváros egyúttal főváros is, még különlegesebb a helyzete az országon belül, illetve az ország lakossága számára. A tudományos közlemények esetében is kiemelt kutatási teretrep egy-egy főváros, ahogy Budapest is az a magyar kutatók számára. A Matarka adatbázisában 29 552 cikk található, amelynek címében szerepel, az MTMT-ben pedig 44 893 tanulmány/absztrakt/blogbejegyzés/recenzió/előadás, ahol kulcszóként jelölték meg a fővárost.

Az elmúlt évben több, a főváros születésnapját ünneplő kötet látott napvilágot. Budapest másfél évszázados történelme, jelene és jövőjének lehetséges forgatókönyvei ihlették meg a „Budapest, ahol a múlt a jövővel találkozik” kötet szerzőit. A tanulmánykötetet egy konferenciasorozat előzte meg, amely az Eötvös József Kutatóközpont Gazdaság és Versenyképességi Intézet Modern Városok program keretében valósult meg. A kötet tanulmányai kiterjednek a főváros tele-

püléshierarchiában elfoglalt pozíciójának értékelésére, változó térszerkezetére, agglomerációjának kiterjedésére, közigazgatási fejlődéstörténetére, lakásállományának jellemzőire, életminőségének és „okosságának” elemzésére.

A kötet szerzői elkötelezetten vizsgálták azt a különleges történelmi utat, amelyben a főváros Közép-Európa egyik legjelentősebb városává, a „Balkán felé vezető kapuvárossá”, avagy a „Kárpát-medence első számú városává” vált. A kötet első tanulmánya, amelyet a néhai Beluszky Pál írt, elhelyezi a fővárost az „idők hullámvasútján”, kiemelve fejlődésének megállóit. Az áttekintő szemlélet, a város adottságainak számbavétele, a változások korszakolása szemléletesen mutatja be Budapest gyarapodását mind a népesség, mind a gazdasági, kulturális és pénzügyi erőforrások tekintetében. A városkép és a városszerkezet együtt változott a lakossággal; a népesség dinamikus növekedése (a mai Budapest területén 1869-ban 302 086 fő, 1930-ban 1 442 869 fő élt) a közigazgatási egyesítéseknek is köszönhető. A Kárpát-medencei városok közötti súlya a vizsgált időszakban vált a legjelentősebbé, a 20. század küszöbére az ország tényleges központjává és világvárossá vált. Ennek a pozíciójának köszönhető, hogy nemcsak szűkebb környezete, hanem egész Kelet-Közép-Európa „jegyezte” Budapest tevékenységét. Jeney László tanulmánya Budapest településföldrajzi pozícióját értékeli a tágabb szomszédsági viszonyok között. Budapestet az első világháborúig két nagyobb központ (Prága és Varsó) társaként emlegették, amelyek bár eltérő fejlődési pályát jártak be, országuk gazdasági és kulturális centrumaiként működtek. A városok közötti rangsorok a rendszerváltás során átalakultak, és megkezdődött a közös fejlődési vonalak, az ún. „közép-európai bumeráng” kiépítése és megerősítése, ahol a fővárosokon kívül további nagyvárosok is bekapcsolódhattak a nemzetközi hálózatba (regionális ellenpólusok). Varsó és Budapest vezető gazdasági pozícióik megtartása mellett milliós metropolisszá váltak, Budapest mellett csupán Debrecen, míg Varsó mellett Krakkó, Wrocław és Poznan tudott kellőképpen megerősödni.

A kötet tanulmányai időrendben haladva tárják fel a főváros növekedését; Molnár Dóra tanulmánya a közigazgatási korszakokat követve a főváros és agglomerációja fejlődéstörténetét írja le az államalapítástól. Igazgatási szempontból is állandó dilemmaként jelentkezett a „zászlóshajó vagy vízfej” kérdése; 1849. december 19-én adminisztratív szempontból egyesítették Budát és Óbudát, majd egy évvel később Pestet és Budát, a minden szempontból megvalósuló egyesítésre azonban 1873-ig nem került sor. 1906-ban merült fel elsőként Nagy-Budapest gondolata, amelynek értelmében a fővárost és közvetlen környezetét közigazgatási, telepítéspolitikai, közegészségügyi, közlekedés- és élelmezéspolitikai szempontok alapján is együttesen kezelték volna. Ezt a megközelítést az első világháború megakasztotta; a háború után Budapest súlya és politikai szerepe az ország belső önkormányzati rendszerében tovább erősödött, s ez nem tette szükségessé az agglomerációval való együttes gondolkodást, hiszen egyedülként is megfelelő hatalom birtokosává vált. 1950-től újra felvetődött Nagy-Budapest gondolata egy a Magyar Munkáspárt által kidolgozott ideológia mentén (főként

közlekedési szempontok alapján), a fordulatot azonban csak az 1980-as évek, majd a rendszerváltozás hozták el. Az elaprózott önkormányzati rendszer miatt szükségessége vált az együtt gondolkodás, a társulások több szinten is megvalósultak, a közigazgatási összekapcsolás ugyanakkor a mai napig várat magára. Kovács Zoltán és Dövényi Zoltán a térszerkezetet formáló tényezőket bemutatva veszi górcső alá a főváros agglomerációját. A szerzők a városi szétterülés szemléletes példájával, a mesterséges felszínek és a népesség bővülésével szemléltetik Budapest átalakuló központi szerepét. A városi fejlődés gátja, ugyanakkor eredője is a közlekedési hálózat, amelyet Tiner Tibor részletesen ír le. A fővárosi hálózatfejlesztés egy élhető városi környezet kialakulását segítené elő, amelyhez azonban integrált szemlélet és reálisan kitűzhető célok szükségesek. A szerző a 2030-ig megvalósítandó projektek kritikus bemutatására is vállalkozik; a főváros közlekedési hálózatának többlépcsős fejlesztése véleménye szerint egyszerre igényel rövid és hosszú távú operatív fejlesztési elképzeléseket, amelyeket hazai és európai uniós erőforrások biztosíthatnak.

A főváros kedvező helyzetét földrajzi fekvése és sajátos természeti környezete is indokolja, a Kárpát-medencében központi helyet foglal el. Egyaránt és könnyen megközelíthető mind a Felvidék, mind Erdély, mind a dél-német városok, illetve a Délvidék és a Bánát irányából. A kereskedelmi útvonalak mindig keresztezték a várost, ahol ennek eredményeként kereskedelmi zónák jöttek létre. Az évek során azután ezek a zónák átalakultak, új szerepkörökkel töltődtek fel és a „fogyasztás új katedrálisai” váltak. A főváros kiskereskedelmi lenyomatairól Sikos T. Tamás tanulmánya kínál alapos áttekintést. Szemléletes a 2003 és 2017 között végbemenő változás, a mindenhol fellelhető koncentráció felgyorsulása: az üzletszámok drasztikus csökkenése és a bevásárlóközpontok számának emelkedése. Az átalakult fővárosi kiskereskedelemben már online értékesítési csatornák is megjelentek, e folyamatot a Covid-19 járvány jelentős mértékben felgyorsította. A vásárlói élményvizsgálatok azonban azt mutatták, hogy a hagyományos offline formák a mai napig meghatározóak maradtak. A kereskedelmi egységeken felül mely helyszínek tekinthetőek „jó helyeknek” a fővárosban? Erre ad választ Fonyódi Mariann, Kiss Kornélia és Michalkó Gábor, akik a minőségi életet kínáló szöveteket keresték, azokat a helyeket, amelyek a közösségi lét megélését biztosítják egy nagyvároson belül. A 19-20. század fordulóján Budapesten a tömeg jelentette a jó hely egyik kritériumát, mivel az általában a szabadtéren megrendezett programok csak egy napra, vasárnapra korlátozódtak. Így a klasszikus jó helyeket a sétahelyek, kávéházak, majd a színházak, mulatók, a városi parkok és mulatónegyedek jelentették. A városi élet ezen társas terei a mai napig fennmaradtak a belvárosban, amelyet a turisták és a városlakók látogatásai is igazolnak. A szabadidő eltöltésének egyéni preferenciái jelentősen módosíthatják ezeket a helyeket, változtathatnak a rangsorokon és újabb helyszínekkel gyarapíthatják a listát (pl. agglomerációhoz tartozó kirándulóhelyek, élménygazdaságok, folyó- és tópartok). Az életminőség ezen tényezői számos ponton

módosíthatják a fővárosban élők jóllétét, és befolyásolhatják a város fejlődésének lehetőségeit, alakíthatják a jövőjét. Pál Viktor és Uzzoli Annamária az egészségi állapotot helyezte elemzésük fókuszává, bemutatva, hogy a főváros ebben a tekintetben is számos ellentmondást hordoz. Az adatok alapján a fővárosban élők egészségügyi állapota sokkal jobb az országos átlagnál; magasabb a várható élettartam, alacsonyabb a krónikus betegek száma, többek között az orvosok számának, az ellátottság mértékének és minőségének köszönhetően.

A múlt és a jelen vizsgálata mellett jövőre vonatkozó kitekintések is olvashatók a kötetben. Egyik ilyen elem a következő évtizedet érintő tervezési-irányítási modell: az okos város, amelyet Szendi Dóra elméleti keretmodellben, illetve tételen a makrotérség fővárosainak összevetésében elemez. Számos pozitív irány, stratégia fogalmazódott meg a lakosokkal együttműködésben. Ez azért is kiemelten fontos, mert a főváros a „lehetőségek kapujában” áll nemcsak a fejlődő technológia, hanem a kreatív és tudásintenzív ágazatok szempontjából is. Egedy Tamás fejezete a növekvő területi egyenlőtlenségek egy új okára világít rá: a kreatív gazdaság megerősödésére. A térbeli koncentráció ezen a területen is egyre inkább megfigyelhető, alakítva és átformálva mind a fizikai környezetet, mind a főváros társadalmát.

A kötet szerzői számos hatékony városfejlesztési javaslatot fogalmaznak meg tanulmányaikban, amelyek az egyes részterületek versenyképességének javításáért a 2030 után kidolgozásra kerülő stratégiákban kerülhetnek előtérbe. A tanulmányok tartalmazzák a szerzők több évtizedes kutatómunkáját és tudásanyagát, amellyel lehetővé válhat egy integrált, a főváros helyét (Európán, a makrorégióon és az országon belül) meghatározni képes fejlesztéspolitikai ajánlás mind a versenyképesség, mind a közigazgatás, mind a környezeti fenntarthatóság tekintetében.